

Etape ale literaturii din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)

Vasile Ciocanu

Este cunoscut faptul că în Basarabia din secolul al XIX-lea nu s-a putut înfiripa o mișcare literară, chiar și în acele decenii când în regiune s-au aflat suficiente forțe scriitoricești. Politica de deznaționalizare a popoarelor neruse, promovată de țarism, a împiedicat dezvoltarea culturilor naționale. Ca să se constituie o mișcare literară, era nevoie, în primul rând, de presa periodică de profil și de tipar laic în limba populației băștinașe, care, împreună cu învățământul în limba maternă sunt factori hotărâtori în promovarea culturii, în general, și a literaturii ca parte componentă a spiritualității unui popor. Tentativele de a edita la Chișinău, la începutul anilor treizeci ai secolului al XIX-lea – la puțin timp după apariția primelor publicații periodice în Principate, a unui buletin oficial, în limbile română și rusă, au eșuat din start¹. Alte încercări ale unor intelectuali locali de a edita ziarul „Românul”, în 1846, ori revista literară „Steluța Prutului”, în 1858, în limbile română și rusă (din 1856 la Iași apărea „Steaua Dunării”, ziar fondat de M. Kogălniceanu) au eșuat, la fel. S-a reușit, totuși, editarea unui buletin oficial, în rusește, începând din iunie 1854, cu partea neoficială, în care, însă, se interzicea publicarea scrierilor având la bază ficțiunea. Acest ziar a contribuit mult la popularizarea, în anii șaizeci, deși în rusește, a operelor unor scriitori români, a folclorului, tradițiilor și obiceiurilor populației autohtone. În 1867, la acest buletin se adaugă „Revista eparhiei Chișinăului”, care în primii patru ani a apărut cu texte paralele în limbile rusă și română. Abia către sfârșitul secolului al XIX-lea în Basarabia apar primele publicații periodice particulare, însă toate în limba rusă. Numai în județele sudice, retrocedate în 1856 Principatului Moldovei, și care s-au aflat sub jurisdicția autorităților românești până în 1878, au apărut în anii șaptezeci câteva ziare și buletine informative în limba română, deși pentru scurt timp.

Nu mai bună a fost situația în ceea ce privește tiparul laic. Cele două volume (Fabule, 1851 și Alcătuiuri, 1852) ale lui Ioan Sârbu, manualele elaborate de Ioan Donceș, *Cursul primitiv de limba română* și *Abeceda română* (ambele datând din 1865), care cuprindeau și unele texte literare, o seamă de scrieri - proză, versuri, opere dramatice, aparținând lui C. Stamati-Ciurea, Vasile Lașcov, Olga Nacco și altor autori locali, redactate în rusește, constituie întreaga producție literară publicată în Basarabia în secolul al XIX-lea. Or, în perioada la care ne referim, în Basarabia s-a scris relativ mult, în românește și în rusește în

¹ A se vedea E. Levit, *File vechi necunoscute...*, Chișinău, 1981, p. 82-88.

special, dar și în limba polonă, franceză, germană. S-a publicat însă, uneori, cu mare întârziere, numai o parte din manuscrise, la București, Iași, Moscova, Sankt-Petersburg, Odessa, Viena, Cernăuți, în periodicele literare din acestea și din alte centre culturale. O seamă dintre literații basarabeni s-au stabilit în Principatul Moldovei, în România, unde și-au continuat activitatea, integrându-se în mișcarea literară general românească.

Literatura, în Basarabia, dădea semne de viață atunci când condițiile interne, mai mult ori mai puțin favorabile dezvoltării culturale, coincideau cu perioade de ameliorare a climatului în relațiile dintre cele două maluri ale Prutului. Din aceste perspective, distingem câteva etape privind literatura basarabeană de până la 1918.

Urmărind realizarea obiectivelor sale de deznăționalizare a populației băștinașe, țarismul a fost nevoit, la început, să adopte față de Basarabia – denumire extinsă după 1812 asupra întregului teritoriu acaparat – o poziție tolerantă, ținând seama de circumstanțele concrete ale momentului. Astfel, populația a fost scutită de impozite către stat pe termen de trei ani, iar recrutarea tinerilor în armată – pe termen de cincizeci de ani. Pe parcursul câtorva ani, aici s-a păstrat ordinea de drept locală. Pentru alți zece ani (1818-1828), Basarabia a beneficiat de autonomie în cadrul imperiului, „limba moldovenească fiind recunoscută ca limbă oficială în toate instituțiile de stat din Basarabia, pe lângă acea rusă, iar în unele instituții, în județe, menționa academicianul Șt. Ciobanu, se întrebuița exclusiv această limbă”².

Sub supravegherea, și cu eforturile, la început, ale mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care „a pus bazele culturii românești în Basarabia sub stăpânirea străină”³, în regiune iau ființă instituții de învățământ de diferite grade; tot el înființează, în 1814, la Chișinău, o tipografie eparhială unde s-au tipărit o mulțime de cărți bisericești în limba română în aproape întregul secol al XIX-lea; totodată, au apărut abecedare pentru uzul școlii. Unele cărți de cult și manuale pentru Basarabia se editează la Sankt-Petersburg⁴.

În acest context, al unui relativ progres în dezvoltarea învățământului și culturii în regiune, în anii '20-'30 manifestă preocupări literare Tadeu Hâjdeu, Constantin Stamati, Alecu Donici, frații Alexandru și Boleslav Hâjdeu, Panaioti Pruncu ș.a. La începutul anilor douăzeci, în legătură cu tragicele urmări ale Eteriei, în Basarabia s-au refugiat mitropolitul Veniamin Costache, protoiereul Lazăr Asachi, poeții Alecu Beldiman, Costache Conachi, Gheorghe Asachi, Vasile Fabian-Bob ș.a. În condițiile deosebit de grele ale bejeniei ei și-au continuat, aici, activitatea literară. Din această perioadă datează și primele

² Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* Chișinău, 1923, p. 18.

³ *Ibidem*, p. 37.

⁴ Vezi Al. David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, Vol. I (1814-1880), Chișinău, 1934.

încercări literare ale lui C. Negruzzi, care revine în Basarabia la 1835, unde rămâne mai mult timp, familiarizându-se cu literatura rusă. Pe baza impresiilor și contactelor sale cu realitățile basarabene, el va elabora, ulterior, cunoscutele *Scrisoarea a VI. Calipso* și nuvela *O alergare de cai*, cu titlul inițial *Olga de Basarabia*.

Aproximativ în aceeași perioadă s-au aflat pe meleagurile noastre poetul Aleksandr Pușkin și alți literați ruși. A. Pușkin și Aleksandr Veltman au creat opere inspirate din folclorul și din realitățile basarabene, unele dintre acestea traduse încă în timpul vieții lor în românește, influențând preocupările literare ale autorilor moldoveni. Basarabia devine, astfel, o zonă de interferență a culturilor.

Evenimentele tragice din istoria Moldovei, care au avut loc în aceste decenii (revoluția grecilor, războiul ruso-turc din 1828-1829), au contribuit, pe de altă parte, la menținerea posibilităților de comunicare între cele două maluri ale Prutului. În Basarabia pătrunde literatura ce se editează peste Prut, publicațiile periodice „Curierul românesc” și „Albina românească” ajung și la Chișinău. De altfel, „Albina românească” avea abonați în Basarabia. Unii autori basarabeni își publică scrierile la Iași. C. Stamati, A. Donici ș.a., inclusiv frații Hâjdeu, care, în virtutea împrejurărilor și a studiilor căpătate și-au redactat scrierile în rusește, au conștiința deplină a participării la o operă comună cu scriitorii de peste Prut. Spre lauda autorilor la care ne referim, ei au anticipat, prin scrisul lor, unele tendințe ce s-au impus în literatura noastră de după 1840, în parte sub influența literaturii ruse, cu interesu-i accentuat față de istorie și folclor ca surse de inspirație în literatura cultă. Un indiciu al succeselor obținute de literații basarabeni o constituie prezența lor în paginile revistei „Dacia literară”, Constantin Stamati inaugurând rubrica de poezie a acesteia, Alecu Donici fiind prezentat cu o seamă de fabule, iar activitatea lui Alexandru Hâjdeu servind drept subiect pentru un articol al redactorului revistei.

Rezultatele pozitive înregistrate de literații basarabeni în această perioadă inspirau un anumit optimism și, în cazul evoluției normale a lucrurilor, literatura în acest spațiu ar fi progresat. Optimismul despre care vorbim era determinat și de speranța pe care o nutrea populația din stânga Prutului că hotarul ce despărțea cele două părți ale Principatului va dispărea. Dar n-a fost să fie așa.

Noul statut al regiunii Basarabia, pus în aplicare la 27 aprilie 1828, limita în mare măsură autonomia ei, proces care va culmina în anul 1873, cu transformarea acestui teritoriu într-o simplă gubernie rusească. Chiar din anul 1833, „limba română, ca limbă oficială, a fost scoasă din toate instituțiile, în afară de biserică, unde s-a menținut mai mult timp”, scria Șt. Ciobanu⁵. În anii

⁵ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 19.

'60 a fost suprimată predarea limbii moldovenești la Gimnaziul regional și la Seminarul teologic din Chișinău.

Totodată, după 1840, contactele dintre locuitorii de pe cele două maluri ale Prutului devin tot mai sporadice, tot mai puțină literatură, cu excepția celei religioase, pătrunde în Basarabia.

Dintre autorii care s-au remarcat în această perioadă, alături de C. Stamati și A. Hâjdeu – doi stâlpi ai românismului în Basarabia, precum au fost apreciați de către contemporanii lor, fac parte adolescentul B.P. Hasdeu și Constantin Stamati-Ciurea. Manuscrisele rusești ale celui dintâi conțineau, în embrion, aproape întreaga sa operă de mai târziu, pe care a dezvoltat-o în noul anturaj cultural, impunându-se drept un scriitor de mare talent și savant de notorietate, cu variate preocupări.

În ceea ce-l privește pe C. Stamati-Ciurea – încă o personalitate de formație enciclopedică, cu studii la Paris și poliglot, - rămânând în Basarabia și redactându-și scrierile inițial în rusește, n-a putut ieși din cadrul provinciei literare, deși nu i-a lipsit talentul. Spre sfârșitul vieții, când s-a ivit posibilitatea să-și publice operele în românește la Cernăuți, unde au apărut în mai multe volume, acestea nu au reușit să se integreze procesului literar românesc. Dacă Stamati-Ciurea și-ar fi redactat în românește unele dintre scrierile sale mai importante, ca *O vânătoare în Basarabia*, *Două primadone*, *Omul enigmatic*, în anii cincizeci, când aceste proze s-au publicat în variante rusești, el s-ar fi plasat, cu certitudine, printre autorii noștri de prestigiu de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Scriitorii din secolul al XIX-lea, rămași în Basarabia, au activat într-un mediu cultural specific, de frontieră. Într-un cadru propice muncii creatoare, acest fapt nu poate fi o piedică în afirmarea talentelor veritabile. Alta este, însă, situația când are loc limitarea, încălcarea drepturilor omului de creație de a scrie și a publica în limba sa maternă, accesibilă cititorului căruia îi este adresată opera, fiindu-i impus de împrejurări să creeze într-o limbă străină. Parcă îl auzim, și astăzi, pe Stamati-Ciurea tânguindu-se: „N-am în patria mea nici un institut național, nici o școală populară măcar : am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului”. Acest strigăt de durere caracterizează, în general, starea de lucruri din Basarabia din ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea și din primii ani ai secolului al XX-lea – cele mai nefaste din istoria ținutului nostru sub regimul țarist, când s-au intensificat la maximum acțiunile de reprimare a culturii naționale, când rusificarea a luat proporții îngrozitoare, limba băștinașilor fiind interzisă oficial nu numai în instituțiile publice, dar și în învățământ și în biserică.

În urma evenimentelor legate de mișcarea revoluționară din Rusia, din 1905-1907, situația în Basarabia a început să se schimbe și în plan cultural. Apar tiparul și presa locală în limba română, iar în teritoriu pătrund mai lesne literatura de peste Prut și publicațiile periodice; unii intelectuali din România desfășoară activități culturale în Basarabia, mulți tineri fac studii universitare la

Iași. Paginile publicațiilor periodice basarabene, pe lângă operele autorilor clasici, găzduiesc creații poetice ale scriitorilor contemporani de peste Prut. Are loc, așadar, un început de regenerare culturală care, cu toate obstacolele ce-i stăteau în cale, se afirmă din ce în ce mai categoric.

Este, pur și simplu, uimitor faptul că, după mai multe decenii de cruntă oprimare națională, o dată cu apariția publicațiilor periodice în limba română, se afirmă din rândul localnicilor autori de versuri și de proză literară care au contribuit la reînvierea și perpetuarea tradițiilor literare românești în ținut. În această activitate s-au încadrat colectivele redacționale de la ziarul „Basarabia”, de la revista și ziarul „Cuvânt moldovenesc”, de la alte publicații periodice care apar la Chișinău. Dintre autorii importanți care s-au manifestat în această perioadă fac parte Alexei Mateevici, Pantelimon Halippa, Ion Buzdugan ș.a. Acum se pun bazele unei mișcări literare care va lua amploare și se va impune în viața spirituală a regiunii în deceniile următoare prin revistele „Viața Basarabiei”, „Cuget moldovenesc” ș.a. Caracterizând încercările literare ale autorilor basarabeni de la începutul secolului al XX-lea, Onisifor Ghibu scria: „Valoarea acestor scrieri este destul de mare nu numai din punct de vedere istoric și politic, ci și din acela literar și cultural.

... Nu credem, sublinia același cercetător, ca vro provincie românească să fi fost în stare a arăta zeci de mînuitori ai condeiului, în materiile cele mai diferite într-o epocă atât de scurtă, la începutul renașterii ei naționale... Și, ceea ce este fără precedent în istoria poporului nostru, ei s-au ridicat până la măreția concepțiune a mesianismului românesc, politic și cultural”⁶.

Contribuția Basarabiei din secolul al XIX-lea în literatura română este legată, în primul rând, de numele acelor scriitori care, la momentul oportun, au părăsit teritoriul natal, stabilindu-se în Moldova de peste Prut, în România, integrându-se în mișcarea literară general românească (Alec Russo, Alecu Donici, B.P. Hasdeu, Victor Crășescu ș.a.). Chiar și numai operele create de acești scriitori dezminț opinia academicianului Șt. Ciobanu că „Basarabia în lunga noapte de înstrăinare a rămas stearpă pe ogorul literar”⁷. Totodată, nu se cade a neglija nici eforturile acelor autori care au rămas în Basarabia, unii dintre ei, români de origine, fiind nevoiți să-și redacteze scrierile în rusește. Preocupările privind studierea trecutului literar al Basarabiei sunt determinate nu de valoarea deosebită a operei acestor autori (astfel de opere aproape că nu există), ci de necesitatea de a demonstra că, în pofida dificultăților de tot felul, aceștia au contribuit în mare măsură la perpetuarea spiritului românesc în spațiul pruto-nistean, care a erupt prin scrisul celor care au anunțat epoca renașterii naționale din preajma Unirii de la 1918.

⁶ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească* Cluj, 1926, p. CXCI – CXCV.

⁷ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 194.

Étapes de la littérature de Bessarabie (XIX-e siècle – commencement du XX-e siècle)

Dans cet exposé l'auteur présente la littérature bessarabienne jusqu'à 1918, en y distinguant quelques étapes, déterminées par les conditions sociaux-politiques et culturelles de Bessarabie et la qualité des relations entre la Russie et les autorités de l'autre côté du Prut. Bien que dans certaines décennies en Bessarabie ont activé des forces littéraires suffisantes, on n'a pas enregistré ici un mouvement littéraire et ça s'explique par le fait qu'il n'y avait pas une presse spécialisée et une imprimerie laïque dans la langue de la population autochtone. C'est pourquoi presque toute la production littéraire créée en Bessarabie au XIX-e siècle, ainsi celle rédigée en roumain que celle rédigée en russe, a été publiée hors de ses frontières. Quelques auteurs ont quitté leur pays natal pour la Roumanie, où ils ont continué leur activité en s'intégrant dans le mouvement littéraire roumain du XIX-e siècle.

En même temps, il ne faut pas négliger les efforts des auteurs qui sont restés en Bessarabie, les uns d'origine roumaine, en étant obligés de rédiger leurs œuvres en russe.

Malgré toutes les difficultés qu'ils ont rencontrées, ces écrivains ont contribué à la perpétuation de l'esprit roumain sur le territoire bessarabien.